

قه‌دری جه‌میل پاشا و بزاقین سیاسی یین کوردی د کۆمارا تورکیا دا (1923-1929)

گه‌ل وان خالد احمد و هوزان سلیمان میرخان

پشکا میژوو، کۆلیژا زانستین مروڤایه‌تی، زانکویا دهوک، هه‌رێما کوردستان – عیراق

((میژوویا وه‌رگرتنا قه‌کولینی: 9 ته‌باخی، 2022، میژوویا ره‌زامه‌ندی به‌لافکرین: 20 نه‌یلوین، 2022))

پوخته

نه‌ف قه‌کۆلینه‌ بۆ ژبان و پۆلی سیاسی و ره‌وشه‌نبیری یین که‌سایه‌تی یین کورد قه‌دری جه‌میل پاشای هاتیه‌ ته‌رخانکر، چونکه‌ ئێک ژ که‌سایه‌تیین رۆلگێر بوویه‌ د بزاقا رزگاری خوازا نوی یا کوردیدا ل هه‌ر چار پارچین کوردستان، ب تایبه‌ت ژى باکۆر و رۆژناڤاین کوردستان، ژ به‌رکو تا نوکه‌ چ قه‌کۆلینین زانستی ل دۆر ژبان و که‌سایه‌تی و بزاق و چالاکیین وی یین سیاسی و ره‌وشه‌نبیری نه‌هاتینه‌ نفیسین مه‌ ب فه‌ردیت بیته‌ نافونیشانی نه‌ڤ قه‌کۆلین. د نه‌ڤ قه‌کۆلینیدا هه‌ول هاتیه‌ دان چهنده‌ پرسه‌ک هه‌ینه‌ نازراندن، و ب شپۆه‌کی راسته‌وخۆیان نه‌راسته‌وخۆ به‌رسف ل سه‌رهاتیه‌ دان ژوانا: په‌یوه‌ندی قه‌دری جه‌میل پاشای ب کومیتا نازادی و ب سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عید پیران قه‌، به‌ردانا قه‌دری جه‌میل پاشای ژ دادگه‌ها نیستقلال ل دیاربه‌کری، دوبرکنا قه‌دری جه‌میل پاشای ژ دیاربه‌کری و کوچکرنا وی بۆرۆناڤاین کوردستان. قه‌کۆلین ل دویف رێبازا قه‌کۆلینین میژووپی هاتیه‌ نفیسین، ب ریکا کومکرنا پیرانینا ژ ژنده‌رین گرتدی ب بابه‌ت قه‌کۆلینیه‌ و ب هوبیری و هۆشباری سه‌رده‌ری دگه‌ل هاتیه‌ کرن ل سه‌ربنیات شروقه‌کرن.

کلیلین په‌یفان: قه‌دری جه‌میل پاشا، کومیتا نازادی، سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عید پیران، دادگه‌ها نیستقلال یا رۆژه‌لات.

پیشه‌کی

قه‌دری جه‌میل پاشا وه‌کو گه‌له‌ک ژ سه‌رکردین دی یین سیاسی و ره‌وشه‌نبیری یین کورد خو قه‌ده‌رنه‌کریه‌ ژ بزاقا سیاسی و ره‌وشه‌نبیری یا کوردی، سه‌ره‌رای بنچاڤکر و دویچچوونا ده‌سته‌لاتا تورکیا یا به‌رده‌وام ل سه‌ر مالیات و که‌سایه‌تیین کورد ل قه‌دری شیاپه‌ پشکداری ئه‌ڤان بزاقا و ریکخستنن کوردیدا بکه‌ت. و ل دویف نه‌ڤا بوری قه‌کۆلین هوسا خواست، ژ بلی نه‌ڤ پیشه‌کی، بیته‌ پینج ته‌وه‌ر، د ته‌وه‌ر ئیکیدیا به‌حس ئیان و خواندنا قه‌دری جه‌میل پاشا هاتیه‌ کرن. ته‌وه‌ر دووی هاتیه‌ ته‌رخانکر بو به‌حسکرنا پشکداریا قه‌دری جه‌میل پاشا د کومیتا نازادیدا. بابه‌ت قه‌دری جه‌میل پاشا و سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عید پیران (1925) بوویه‌ ناف و نیشانی ته‌وه‌ر سی ژ ئه‌ڤ قه‌کۆلین، و تیدا رول و هه‌ولیبستی قه‌دری د شوره‌شا شیخ سه‌عید پیراندا هاتیه‌ دیارکر، د ته‌وه‌ر چواریدا به‌حس دادگه‌هکرنا قه‌دری جه‌میل پاشا ل دادگه‌ها

پشتی شه‌رئ جهمانی یین ئیک ب دوماهیک هاتی چهنده‌ن گه‌ورینن سیاسی ل ده‌ڤه‌رئ په‌یدا بوون، له‌ورا کوردان ژى وه‌کی هه‌می نه‌ته‌وه‌یین دی یین لژیر ده‌سته‌لاتاریا ده‌وله‌تا ئوسمانیدا ل ده‌ڤه‌رین جودا جودا ده‌ست ب دامه‌زراندنا چهنده‌ن کۆمه‌ل و پارتین کوردی کرن، نارمانچ پین ریکخستن و بده‌ستقه‌ئینانا مافین کوردان بوو، په‌یدا بوونا بزاقا بزاقا که‌مال ل تورکیا ل سالا 1919ئ و مفا وه‌رگرتن ژ کوردان بو دامه‌زراندنا کومارا تورکیا یا نوی ل سالا 1923ئ دگه‌ل شتگۆه‌افیتنا مافین کوردان، کورد به‌رده‌وام بوون ل سه‌ر بزاقا سیاسی و ره‌وشه‌نبیری یا خو، سه‌ره‌رای هه‌ولین بنبرکنا و دائیخستنا کۆمه‌ل و ریکخراوین کوردی ژلای ده‌وله‌تا تورکیا قه‌.

سلۆپی بەرنیاسە (5)، ھەرۆسان ب ھەردوو ناسناڤین مالباتی (جەمیل پاشا و بورج) دەپتە نیاسین (6).

خواندنا خو یا سەرھتایی ل قوتابخانا ئاسکەری روژدی ل دیاربە کرێ تمامکریبە (7)، ل سالا 1907 ئ بۆ تمامکرینا خواندنا خو بەرھەف ستەمبۆلێ ڤەچوو، بوویە قوتابی ل قوتابخانا نۆمۆنەیی تەرەقی (8)، پاشان ل سالا 1911 ئ ل پەیمانگەھا ھالکی زراعت عالی ل ستەمبۆلێ بەردەوامی دایە خواندنا خو (9).

ل پەیمانگەھا ھالکی زراعت عالی قەدری جەمیل پاشا دگەل ھەر ئیک ژ عومەر جەمیل پاشا، فۆئاد تەمو و زەکی جرجیس زادە ب ھاریکاریا خەلیل خەیلی (10) شیان کۆمەلا ھیڤی (11) ل سالا 1912 ئ بدامەزین، قەدری جەمیل پاشا وەک سکریتیری کۆمەلا ھیڤی ھاتە دەست نیشانکرن (12)، پشقی بورینا ماوہیەکی ل سەر دامەزراندنا کۆمەلا ھیڤی، قەدری جەمیل پاشا بمرەما تمامکرینا خواندنا خو بەرھەف ئەوروپا ڤە چوو (13)، ل باژیری لوزان (سوئیسرا) دگەل قوتابیین دی یین کورد شیا لقەکی کۆمەلا ھیڤی بدامەزین (14).

ل دەم دەستپیکرینا شەری جەانی ئیکن 1914-1918 دزڤریتە دەولەتا ئۆسمانی و پشگداری شەری دیت، و پشگداری بەروکین شەری قوقاز و یۆنان و ڤەلستین دیت، پاشان وەکو دیل دکەفتە د دەستین لەشکەری بریتانیادا، ل 1918 ئ ل کەمپا سیدی بەشیر ل مسری دەپتە زیندانکرن (15).

ل دۆماھیکا سالا 1921 ئ دزڤریتە دیاربە کر (16)، پشگداری د کۆمیتا ئازادیدا دکەت، و ل دەم سەرھەلدانا شیخ سەعید پیران (17) ل سالا 1925 ئ دەپتە گرتن (18)، ل سالا 1929 ئ دیاربە کرێ بجەدھیلیت و بەرھەف روژناڤین کوردستان ڤە دچیت، دیتە ئەندامن کۆمەلا خۆببوون (19)، پاشان پشگداری بزافین کۆمەلا دیت بۆ پشتمە فانیایا بزافا ناگری داغ (20)، دناڤەرا سالین (1934-1939) وەک بەرپرس و نوینەری سیاسی یین کۆمەلا خۆببوون دەپتە ھەلبژارتن (21).

ئەستقلال یا کۆمارا تورکی ھاتیە کرن، د تەوهری دویمایکیڤدا دویکرنا قەدری جەمیل پاشا و کۆچکرنا وی ژ دیاربە کر ھاتیە بەحسکرن.

بو نفیسینا ئەڤ ڤەکولینی پشت بەستن ل سەر کۆمەکا ژئەدرین ھەمە جور ھاتیە کرن، مینا ژئەدرین کوردی و عەرەبی و تورکی، دەرپارە ژئەدرین کوردی گەلەک مفا ژ بیرەوهرین ئەکرەم جەمیل پاشا (کورتە ژیانان)، ھەرۆسا پەرتوکا (Serhildana Şêx Seîd Zabitnameyên Dadgeha Îstîqlalê ya Şerqê) ڤەکولەر (Kerem Serhedî)، دیسان مفا ژ پەرتوکین عەرەبی ژ ھاتیە وەرگرتن ژوان بیرەوهرین زنا سلۆپی (مسألة کردستان (60 عاماً من النضال المسلح للشعب الكردي ضد العبودية))، و پەرتوکا ڤەکولەر مالیسانیج (عائلة جمیل باشا الدیاربکری والنضال القومي الكردي). ژئەدرین تورکی ژ بەھرا خو د زەنگینکرینا ڤەکولینیڤدا کریە ب تاییەت ژ (Ahmet Süreyya Örgüvren, Şeyh) دگەل (Sait İsyani ve şark İstiklâl Mahkemesi Kürdistan) پەرتوکا (Dr.Nuri Dersimi) یا بناڤ (Tarihinde Dersim).

ب گومان ڤەکولین ل سەر ھەر بابەتەکی میژووینا نو و ھەڤچەرخ دین ناستەنگ نابن، ناستەنگا ھەرە مەزن ژ د رڤیا نفیسینا ئەڤ ڤەکولینیڤدا ئەو بو کۆ ژئەدر ب گەلەک زمانان بوو بتاییەت روژنامەیی تورکی ب رینڤیسا ئۆسمانی، بەلج سەرھرای ئەفان ناستەنگا، و لدویڤ ئەو ژئەدرین بەردەست ڤەکولین ب ئەڤ شۆوہی ھاتە نفیسین.

تەوهری ئیکن

ژیانان قەدری جەمیل پاشا

قەدری کورێ فۆئادی کورێ ئەحمەد جەمیل پاشایە (1)، ل کۆچکا جەمیل پاشایی ل دیاربە کر ل سالا 1890 ئ ژدایک بوویە (2)، ناڤی دایکا وی سەرۆت سافیا (3) یە کۆ ژ رەگەز شەرکسی بوو (4)، ب (زنا

1946ی (36) ئاماژە بۆ ب وئ چەندی دکتە، کو قەدری جەمیل پاشایی و دکتور فۆئاد (37) و باق تۆزۆی (38) پشتی شەری جەانی ی ئیک پارتا ئیستقلال کوردستان دامەزراندیە (39).

ل دویف ژێدەرین میژووی کۆمیتا ئازادی ل دەقەرین جودا جودا یین کوردستان چەندی ل هەبوون (40)، قەدری جەمیل پاشا ب هاریکاریا تەیب عەلی (41) شیا لقەکی ل دیاربە کرئ قەکتە (42)، بۆ قەکرنا ئەق لقی ئیسماعیل حەقی شاوہیس کو بەپرسی قەکرنا لقین کۆمیتا بوو سەرەدانا دیاربە کرئ دکتە، هەر ئیک: قەدری جەمیل پاشا، قاسم جەمیل پاشا (43)، دکتور فۆئاد، باق تۆزۆ و ئەکرەم جەمیل پاشا (44) بوونە ئەندامین لقی دیاربە کر یا کۆمیتا ئازادی (45).

وەسا دیارە کو قەدری جەمیل پاشا دامەزرێنەر و بەپرسی لقی کۆمیتا ئازادی بوو ل دیاربە کر (46)، د راپۆرتە کا هیزین ناسمانی یین بریتانی ل بەغدا کو دیرۆکا وئ بۆ 11 چریا دووی یا سالا 1924ی قەدگەریت، ناخی بەپرسی و دەستە کا رێقە بەرا لقین کۆمیتا ئازادی هاتینە دیارکر، ل دویف ئەوئ راپۆرتی ئەکرەم جەمیل پاشا وەک بەپرسی لقی دیاربە کر هاتیە دیارکر، کەواتە ل پشتی قەدری جەمیل پاشا سەرۆکیا لقی دیاربە کر وەرگریە (47).

راگە هاندنا کۆمارا تورکیا یا نوی ل 29ی چریا ئیک 1923ی و پشنگۆھاڤیتنا داخوایین کوردان، و بچەنە نینانا وان سۆزین مستەفا کەمال ئەتاتۆک (1881-1938) دایە کوردان، هەر وەسا رەوشا خراب یا خەلکی کوردستانا باکوور ب شیوہیەکی گشتی بوونە ئەگەرئ نەرازیبون و بلندبوونا دەنگی کوردان (48)، ل دەستپیکا سالا 1924ی دکۆمبوونا ئەندامین کۆمیتا ئازادیدا بریارا خۆرتکرنا بزافا سیاسیا کوردی هاتە دان (49)، هەر وەسا ل چریا ئیک یا سالا 1924ی ل باق تۆزۆی حەلەب ل سۆریای د کۆمبوونە کا سیاسی یا نینیدا بریار هاتە دان، کو رۆژا 21ی ئادارا سالا 1925ی، ئانکو رۆژا ئیک یا نەوروژی ببیتە رۆژا دەستپیکرنا سەرهلدان (50).

ل سالا 1938ی ژ بەر بویەرین عامودا (22) دەیتە دویرکر بۆ باق تۆزۆی تەدمر (23)، ل سالا 1946ی سەرەدانا کۆمارا کوردستان (24) ل مەهاباد دکتە، ل دۆر ماڤین دۆزا کورد داخوایەکی پیشکیشتی سەرۆکی روسیا جوزیف ستالین (25) دکتە، پەبوەندیین بەیز دگەل مەلا مستەفا بارزانیدا (1903-1979) هەبوون، قەدری جەمیل پاشا و مەلا مستەفا بارزانی بەردەوام نامە بۆ هەقودو دهنارتین (26)، قەدری ل سالا 1973ی ل دیمەشق وەغەرا دوماهی کرە (27).

تەوهری دووی

پشگداریا قەدری جەمیل پاشا د کۆمیتا ئازادیدا

کۆمەلا ئازادی ل سالا 1921ی سەر دەستی خالد بەگ جبری (28) ل ئەرزەرۆم هاتە دامەزراندن، ئەندامین کۆمەلین کوردی یین هاتینە ژناڤەرن و راوہستاندن پشگداری د ئەق کۆمەلیدا دا کر و ب نەینی کارئ خو کر (29)، ئەقە کۆمەلەکا نەینی بوو، ب گەلەک نافان هاتیە نیاسین، ل دەستپیک ناخی وئ جفاتا ئازادیا کوردان بوو، پاشان ناخی وئ بۆ جفاتا خۆسەریا کورد (ئیستقلال کورد) هاتیە گەوین، ل د ژێدەرین میژوویدا بناخی کۆمیتا ئازادی بەرنیاسە (30).

ئارمانجین سەرەکی یین ئەق کۆمیتا رزگارکر و سەرەخۆی یا کوردستان و راوہستیانا ل دژی بزافا کەمالی (31) ل دەقەرین باکوری کوردستان بوو (32)، ل دویف پەیرەوئ نافخو ی کۆمیتا لقی وئ ژ شانەیین بچۆیک پشگداتن کو ژ پینچ ئەندامان دەریاز نەدبوون (33)، هەر ئەندامەکی نافەکی تایبەت یین بزاف هەبوو دا کو ب نەینی کارئ خو ئەنجام بەن (34).

دکتور نووری دیرسی د پەرتۆکا خودا (Kürdistan Tarihi Dersim) دەتە دیارکر، کو قەدری جەمیل پاشا ل سالا 1922ی ل دیاربە کر سەرۆکی کۆمەلا ئیستقلال کورد بوو، بی کو چ پزانی د ل سەر ئەق گوتنی زیدە کەت (35)، هەر وەسا رۆژناما کوردستان

سهره‌هلدان ده‌ستپیکه‌ت ب سهره‌دانه‌کی گه‌هشتبوو
سته‌میۆل⁽⁶¹⁾، هه‌روه‌سا ساخله‌مییا نه‌کره‌م جه‌میل
پاشایی تیکچبوو و ل گۆنده‌کی ل ده‌وربه‌رین دیاربه‌کر
بوو⁽⁶²⁾.

پشتی نووچه‌ی سهره‌هلدانی به‌ربلاف بووی، قه‌دری
جه‌میل پاشا و هه‌قالین خو یین کۆمیتا نازادی لقن
دیاربه‌کر ب مه‌ره‌ما وه‌رگرتنا پیزانینان ل سهر وان بو‌یه‌رین
ل گۆندئ پیران رویداین که‌سه‌کی ده‌نیژنه وئری؛ به‌ری
زفرینا وی که‌سی⁽⁶³⁾، ل 13ئ شۆباتا سالا 1925ئ
نه‌کره‌م جه‌میل پاشا ل دیاربه‌کر ژ لاین پۆلیسان فه
ده‌یته‌گرتن⁽⁶⁴⁾، ل رۆژا دویشدا قه‌دری جه‌میل پاشا و
مه‌مدوح جه‌میل پاشا براین قه‌دری، و هه‌ردوو مامین وی
جه‌وده‌ت و عومه‌ر، پسمامین وی محیه‌دین و نه‌حمه‌د
ده‌یته‌گرتن⁽⁶⁵⁾، ب نه‌فی ره‌نگی هه‌می نه‌ندامین کۆمیتا
نازادی لقن دیاربه‌کر ژ لاین پۆلیسین ده‌وله‌تا تورکیا فه
ده‌یته‌گرتن⁽⁶⁶⁾.

قه‌دری جه‌میل پاشا دگه‌ل نه‌ندامین دی یین مالباتن
بو ناهه‌ندا ریشه‌به‌ریا عه‌دل ل دیاربه‌کرئ ده‌یته
فه‌گۆه‌استن⁽⁶⁷⁾، د وی ماوه‌ی نه‌و د زیندانی دا ماین،
بزافخازان چه‌ند ه‌یرشه‌کان دبه‌نه سهر باژیری
دیاربه‌کر⁽⁶⁸⁾، قه‌دری جه‌میل ئیناسه‌ پاشا د بیره‌وه‌رین
خودا به‌حسئ نه‌فان ه‌یرشا دکه‌ت، دیئیت: "...پتر ژ
بیست رۆژان مه‌ گوه‌ ل ده‌نگن په‌قین و هه‌وارین
سهره‌هلدانیان بو سهر ناهه‌ندا ویلایه‌تا دیاربه‌کر
دبوو..."⁽⁶⁹⁾.

ته‌وه‌ری چاری

دادگه‌هکرنا قه‌دری جه‌میل پاشا ل دادگه‌ها

ئیستقلال یا رۆژه‌لات

پشتی سهره‌هلدانا سالا 1925ئ سهرنه‌کرتی، نه‌و
که‌سین پشکداری سهره‌هلدانی بووین
ده‌سته‌سه‌رکرن⁽⁷⁰⁾، بریار هاته‌دان دادگه‌ه‌کا تابه‌ت
بو ده‌سته‌سه‌رکریین سهره‌هلدانی ل دیاربه‌کر بناقی

ته‌وه‌ری سیئ

قه‌دری جه‌میل پاشا و سهره‌هلدانا شیخ سه‌عید

پیران 1925

ژ به‌ر کۆمبوون و چالاکیین کۆمیتا نازادی یین
به‌رده‌وام، بریارا ده‌سته‌سه‌رکرن به‌رپرسین کۆمیتئ ژ لاین
ده‌وله‌تا تورکیا فه‌هاته‌دان، هه‌می چالاکیین کومیتئ
هاتنه‌راوه‌ستاندن⁽⁵¹⁾، لئ په‌یوه‌ندیین دناقبه‌را
نه‌ندامین لقین کۆمیتیدا د به‌رده‌وامبوون⁽⁵²⁾، پشتی
گرتنا به‌رپرسین سهره‌کی یین کۆمیتا نازادی شیخ
سه‌عید⁽⁵³⁾ وه‌کو سه‌رکرده‌ی سهره‌هلدانی هاته
هه‌لبژارتن⁽⁵⁴⁾.

شیخ سه‌عید داکو بۆچوونا دکتور فۆئاد ل دۆر وان
بویه‌رین نوی یین ل ده‌قه‌ری په‌یدا بووین بزانیته ب رینا
که‌سه‌کی نامه‌کی بو ده‌نیژیت، پشتی دکتور فۆئاد به‌رسفا
ناما وی دده‌ت و دگه‌ل هه‌مان که‌س بو شیخ سه‌عید
ده‌نیژیت ژ به‌ر کاودانین هه‌ستیار یین وی ده‌می، داخوازی
ژ قه‌دری جه‌میل پاشایی دکه‌ت کارئ فه‌هی فۆراتی⁽⁵⁵⁾
بکه‌ت، فه‌هی فۆرات رادسپیریت د دویش وی که‌سیرا
بجیت، داکو پشتراست ببیت کو به‌رسفا وی ب درۆستی
گه‌هشتیه‌ ده‌ستئ شیخ سه‌عیدی پیران⁽⁵⁶⁾، وه‌سا دیار
دبیت کو نه‌ندامین کۆمیته‌یا نازادی لقن دیاربه‌کر
سهره‌رای وئ یه‌کی، کو بزاقین خو یین نه‌ته‌وه‌ی
راوه‌ستاندبوون، په‌یوه‌ندی دناقبه‌را واندا هه‌بوون⁽⁵⁷⁾.

ل 5ئ شواتا سالا 1925ئ ل گۆندئ پیران سهره‌هلدانی
ده‌ستپیکر⁽⁵⁸⁾، پاشی ل چه‌ند باژیری باکۆری کوردستان
به‌ربلاف بوو⁽⁵⁹⁾، نه‌ندامین مالباتا جه‌میل پاشایی ناگه‌ه
ژ ده‌ستپیکرنا سهره‌هلدانی نه‌بوو، قه‌دری جه‌میل پاشا
چ ناگه‌هی و پیزانین ل سهر ده‌ستپیکرنا سهره‌هلدانی
نه‌بوون⁽⁶⁰⁾، مه‌زنی مالباتن قاسم جه‌میل پاشا به‌ری

قەدرى، مەمدوح، محيەدين، ژ دادگەها سەربازى ھەيئەتە
 قەگوھاستەن بۆ دادگەها ئىستقلال⁽⁸²⁾.

پشتى قەدرى جەمىل پاشا و ئەندامەين مالباتا وى بۆ
 دادگەها ئىستقلال ل دياربەكر هاتيه قەگوھاستەن، ئيك و
 دوو نەدیت؛ چونكە زیندانين دادگەها ئىستقلال ھەر
 ئيك د ژۆرەكيدا دەھاتە زیندانكرن، نەشيان ھەقدو بيبين
 بەلى ب رنيا زيرەفانان ناگەھ ژ ھەقدو ھەبوو، قەدرى
 جەمىل پاشا د بیرهوهرين خودا بەحس ل ئيكەم ديمەن
 دیتنا شىخ سەعید پیران دكەت و دپۆت: "...سەرھارپى كو
 شىخ بناف سالقە چوو بوو، لى ئاستەنگين ژيانى
 سەرچاقين وى يين پيرۆز تيكنەدابوون،... ئەز نەشيام
 سەرھانا وى بکەم، لى ب رنکا ھەفالان، من بۆ وى
 دياركر كو ئەز ي بەرھەقم ھەر کارەكئ ئەو يپۆتە من
 بکەم"⁽⁸³⁾.

قەدرى دگەل چل و نەھ كەسین دى ھاتنە
 دادگەھكرن، دادگەھ بۆ ماوھين دوو مەھان يا
 بەردەوامبوو⁽⁸⁴⁾، ھەر ئيكى ل دويف تومەتا وى پرسيار
 ژئ دەھاتنەكرن، و دانپيدانين وان دەھاتنە وەرگرتن⁽⁸⁵⁾.

ل 28ئ گولانى داواكارى گشتى ي دادگەها ئىستقلال
 داخوازكر، كو ئەندامەين مالباتا جەمىل پاشاي قەدرى،
 ئەكرەم، جەودەت و محيەدين، د ئيك روینشتندا ھەيئەتە
 دادگەھكرن، داخوازي وى ھاتە پەسەندكرن و دادگەها
 وان ھاتە پاشئىخستەن⁽⁸⁶⁾.

ل 20ئ تيرمەھا 1925ئ دادگەها ئىستقلال ئەندامەين
 مالباتا جەمىل پاشاي بۆ وەرگرتنا دانپيدانين وان
 داخوازكرن، عەلى سائب بەگ⁽⁸⁷⁾ كو ل وى دەمى
 سەرۆك دادگەها ئىستقلال بوو لپرسين دگەل قەدرى
 جەمىل پاشاي كر، چەند پرسيارەك ناراستەى وى كرن:

- "سائب بەگ: تو ئەندامى د كۆمەلین كوردى دا؟
 - قەدرى جەمىل پاشا: نەخپ ئەز د چ كۆمەلندا ئەندام
 نينم⁽⁸⁸⁾.

- سائب بەگ: تو كوردى يا توركى؟
 - قەدرى جەمىل پاشا: ئەز توركىم⁽⁸⁹⁾.

- سائب بەگ: بەرى سالەكئ من و تە ل سەر كنارين
 ريارى ديچلە دان وستاندنەك دەربارەى ناسنامەيا كوردى

(دادگەها ئىستقلال يا رۆژھەلات) ھەيئەتە دامەزراندن، ل
 نيسانا سالا 1925ئ ئەفئ دادگەھى ل دياربەكر دەست ب
 كارى خو كر، ئەو كەسین ب تۆمەتا پشكداريكرن د
 سەرھلدانيدا ھاتينە دەستەسەركرن بۆ دادگەھكرن،
 ژلاين دادگەھيئە ھاتنە داخوازكرن⁽⁷¹⁾.

يازە كەس ژ مالباتا جەمىل پاشاي ھاتبوونە
 دەستەسەركرن⁽⁷²⁾، لى بتئ شەش كەس ژ وان ھاتنە
 دادگەھكرن، ئەوین دى ژ بەر ھەبوونا پەيوەنديان دگەل
 حكومەتا توركيا، و ھەفكاريا حكومەتن ل دژى سەرھلدان
 كرين ھاتنە ئازادكرن⁽⁷³⁾، قەدرى جەمىل پاشا و
 ئەندامەين مالباتا وى ژ نافەندا رتفەبەريا عەدل بۆ يەكەيا
 حەفت⁽⁷⁴⁾ ل دياربەكر ھاتنە قەگوھاستەن، ل وپۆئ ھاتنە
 زیندانكرن⁽⁷⁵⁾.

ئەندامەين مالباتا جەمىل پاشاي ل دادگەها سەربازى
 يا فەليقا حەفت ھاتنە دادگەھكرن، ل 13ئ نيسانا سالا
 1925ئ دادگەھى داخوازكر بەرپەرين قەكۆليئ بۆ
 ئەندامەين مالباتا جەمىل پاشاي ھەيئەتە قەكرن، پشتى
 وەرگرتنا دانپيدانين ئەندامەين مالباتى⁽⁷⁶⁾، ژ بەر نەبوونا
 بەلگەيئ پيدئى بدژى وان ل دەستپيكا گۆلانا سالا
 1925ئ، قەدرى، جەودەت، مەمدوح و محيەدين ژ لايئ
 دادگەها سەربازى قە ھاتنەن ئازادكرن، لى ئەندامەين دى
 يين مالباتى مانە د زیندانيدا⁽⁷⁷⁾.

پشتى دادگەها ئىستقلال يا رۆژھەلات ل 5ئ گۆلانا
 سالا 1925ئ زانى، كو دادگەها سەربازى بريارا ئازادكرنا
 ئەندامەين مالباتا جەمىل پاشاي دا، دوبارە بريار دا
 ھەيئەتە دەستەسەركرن، ژ بەر كو ئەندامەين مالباتا جەمىل
 پاشاي ب تومەتا پشكداريكرنا د سەرھلدانيدا ھاتبوونە
 گرتن⁽⁷⁸⁾، ئەكرەم جەمىل پاشا ل دەستپيكا سەرھلدان
 نامەيەك بۆ شىخ سەعید پیران ھنارتیە⁽⁷⁹⁾، شىخ
 سەعید د دانپيدانين خودا نافئ مالباتا جەمىل پاشاي
 ئينايە⁽⁸⁰⁾، زیندەبارى ئەفئ چەندئ بتئ دادگەها
 ئىستقلال بەرپرسە ژ دانا بريارا دوماھيئ يا ئازادكرنا ھەر
 كەسەكئ تومەتبار⁽⁸¹⁾، لەورا پيدفیبە دوسەيا وان بۆ
 دادگەها ئىستقلال ھەيئەتە رەوانەكرن، ل 20ئ گولانا سالا
 1925ئ بريارا ھاتە دان دوسەيا ئەكرەم، جەودەت،

ژ بهر نه بوونا چ به لگه یان ل سهر نه ندایم مالباتا جه میل پاشایی⁽⁹⁵⁾، داواکاری گشتی داخوازا نازادکرنا وان ژ سهرۆکی دادگه هئ کر و گوت: "...سهره رای کو نا ئی قه دری، مه مدوح، محی یه دهین، جه و دت، تیکه به لی سهرهلدانئ بوویه...، لئ ئە فان که سان چ په یوه ندی ب سهرهلدانئ قه نینه، ژ بهر نه بوونا به لگه یان پیدئ، ئەز داخوازا نازادکرنا وان دکه م..."⁽⁹⁶⁾، ل 28 ئی حوزه یران سالا 1925 ئی دادگه هئ بریارا دا قه دری، عومه ر، جه و دت، مه مدوح و محی یه دهین به ینه نازادکرنا⁽⁹⁷⁾، ب ئە ئی رهنگی ل رۆژا دویشدا ل 29 ی حوزه یران قه دری جه میل پاشا هاته نازادکرنا⁽⁹⁸⁾.

د ژنده رین میژوویدا بریارا نازادکرنا قه دری جه میل پاشایی و ئە ندایم دی یان مالباتئ وه ک تشته کئ سهر دهیته دین و بوویه جه ئ پرسیارئ⁽⁹⁹⁾، لئ قه دری جه میل پاشا دده ته دیارکرنا کو دوو نه گه رین سهره کی کارتیکن ل سهر بریارا دادگه هئ کریه، کو به ینه نازادکرنا، ئە گه رئ ئیکئ به ری سهرهلدانئ ب دوو سالان هه می راپۆرت و به لگه نامه یان گرتدای مالباتا جه میل پاشایی ژ لاین صالح زه کی به گئ ساحبه ران⁽¹⁰⁰⁾ فه هاتبوونه ژنا فبرن، قه دری جه میل پاشا ژ بهر ئی کاری د بیره وه رین خودا سوپاسیا وی دکه ت، ئە گه رئ دوویئ ئە و بوو کو وان سهرۆکی دادگه هئ عه لی سائب به گ و ئە ندایم دادگه هئ لۆتفی موفید به گ ب هزار لیره یان زری به رتیل کر بوون، ههروه سان دانا پارهی کرینا فرۆکه په کئ ژلای زیا جه میل پاشایی⁽¹⁰¹⁾ وه کو دیاری بو له شکه رئ تورکیا فه کارتیکنرا خو هه بوویه⁽¹⁰²⁾.

سهره رای وی چه ندئ کو ئە و که سین ب تومه تا سهرهلدانئ هاتینه گرتن هه می هاتنه بدارفه کرن و زیندانکرنا لئ ژ بهر زهنگینیا مالباتا جه میل پاشایی و بها و جه ئ وان دنا فا دیاربه کریدا هه بی؛ قه دری جه میل پاشا و ئە ندایم دی یان مالباتئ شیان ب ریکا په یوه ندیئ خو ژ بریارین دادگه هئ یان دژوار رزگار بکه ن.

و تورکی کر، ل وی ده می ته گۆت ئە ز کوردم، ل بیرا ته یه من گۆته ته مه عیراق و سوریا ژ ده ست دان، نوکه بتئ تورکیا مه مایه، ل شوونا ناسنامه یا کوردی کار ل سهر ناسنامه یا تورکی بکه یان، ههروه سا من گوت ئە م ب سایا دهوله تا تورکیا مه زن بووینه، لئ ل وی ده می هزرین ته د جودا بوون، ته رژدئ ل سهر ناسنامه یا کوردی دکر، نوکه ته گۆت ئە ز تورکم، ژ بهر ئی چه ندئ ئە ز به رسفا ته ب سوپاسی فه قه بیل دکه م"⁽⁹⁰⁾.

دژنده رین میژوویدا به رسفا قه دری و خو دانه نیاسینا وی وه کو تورک، وه سان هاتیه دیارکرنا کو قه دری جه میل پاشایی ده ست ژ نه ته وه یه تیا خو یا کوردی به ردایه⁽⁹¹⁾، لئ دراستیدا قه دری جه میل پاشایی ژ ترسا وی یه کئ کو سزایه کئ دژوار ل سهر به ینه سه پاندن ئە و به رسفه دایه و گوتیه ئە ز تورکم، کار و بزاقین وی یان به ری و پشتی سهرهلدانئ وه ک که سه کئ کورد په روه ر درۆهن و ناشکه رانه و باشترین به لگه نه ل سهر کورد بوونا وی.

پشتی چ به لگه ل سهر ئە ندایم مالباتا جه میل پاشایی ب ده ست دادگه هئ نه که فتین، پۆلیس ب مه ره ما دیتنا به لگه یان ده ست ب پشکنینا خانین مالباتئ کر⁽⁹²⁾، ل 23 ئی تیرمه ها سالا 1925 ئی رۆژناما عیراق کول به غدا دهاته چاپکرنا نووچه ک به لافکر، تیدا هاتیه، کو پۆلیسان ل دیاربه کر هه می ئە ندایم مالباتا جه میل پاشایی گرتینه، ناگر به ردایه تاخی قه زازین کو مالباتا جه میل پاشایی ل وئیرئ دژین، ههروه سان هه ر که سین په یوه ندی دگه ل مالباتا وان هه بی هاتیه گرتن⁽⁹³⁾.

ل 24 ئی حوزه یران سالا 1925 ئی رۆژناما وقت یا تورکی وینه ک به لافکر، ل ژیر وینه بی نفیسوو: "ئه و تومه تبارین پشکداری د سهرهلدانئ کری، قه دری جه میل پاشا، نه قیب به کر سه دیق به گ، عومه ر جه میل پاشا، جه و دت جه میل پاشا، حه جی نه ختی (بابئ توژۆ)، حه جی سلیمان زازا زاده، فکری به گ، مه مدوح جه میل پاشا، ئە کره م جه میل پاشا، ئە حمه د جه میل پاشا، محیه دین جه میل پاشا بوون"، قه دری جه میل پاشا ئیک ژ وان بوو ئە وین د وینه یدا، وینه و نا ئی وی هاتی⁽⁹⁴⁾.

ته‌وه‌ری پینجی

دویرکنا قه‌دری جه‌میل پاشایی

و کوجکنا وی ژدیاریه‌کر

دامه‌زراندنا حکومه‌تا تورکیا یا نوی و توندوتیژیا پشتی سهرهلدانا سالا 1925 ئی ل هه‌مبه‌ری کوردان دهاته کرن⁽¹⁰³⁾، بوونه نه‌گه‌ری نه‌رازیبوونا کوردان ل ده‌قه‌رین جودا جودا یین باکوری کوردستانی⁽¹⁰⁴⁾، حکومه‌تی ده‌ست ب سۆن و ویرانکنا گۆند و مالین کوردان کر⁽¹⁰⁵⁾، ب نارمانجا لاوازکنا هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی و ژناقبرنا دۆزا کوردی⁽¹⁰⁶⁾، کورد بۆ ده‌قه‌رین سنۆری کنارین ده‌ریایا نه‌نادۆل ل رۆژئاقای تورکیا ده‌اتنه فه‌گۆهاستن⁽¹⁰⁷⁾، ب نه‌فی ره‌نگی پتر ژ نیف ملیون کوردان ژ ده‌قه‌رین وان هاتنه دویرکرن، و نیژیکی پازده هزار کوردان هاتنه کۆشتن⁽¹⁰⁸⁾.

ل ده‌ستپیکنی نه‌و مالباتین هاریکاری و پشته‌فانیا حکومه‌تی کرین ل دژی سهرهلدانا 1925 ئی هاتنه دویرکرن⁽¹⁰⁹⁾، مالباتا جه‌میل پاشایی نیکه‌م مالبات بوو ل ئادارا سالا 1926 ئی ژ دیاریه‌کری بۆ ده‌قه‌رین رۆئاقایی تورکیا هاتینه دویرکرن⁽¹¹⁰⁾، هه‌ر نه‌ندامه‌کی مالباتی دگه‌ل خیزان و زارۆکی وی بۆ ده‌قه‌رکا جودا هاتنه فه‌گۆهاستن، نه‌ف دویرکرنه ب نیکه‌م دویرکنا مالباتا جه‌میل پاشایی ده‌پته نیاسین⁽¹¹¹⁾.

قه‌دری جه‌میل پاشا بۆ باژیری بۆردۆ⁽¹¹²⁾ ل پارێزگه‌ها قۆنیه هاته دویرکرن⁽¹¹³⁾، نه‌ف دویرکرنه بۆ نه‌گه‌ری وی چه‌ندی قه‌دری جه‌میل پاشا و نه‌ندامین مالباتی یین دویرکری هه‌می نه‌رد و سامانی خو ژ ده‌ست بده‌ن، د باره‌دۆخه‌کی نابوری یی خرابدا بژین⁽¹¹⁴⁾.

ده‌می قه‌دری جه‌میل پاشا گه‌هشتیه باژیری بۆردۆ، نیژیکی سی سهد که‌سایه‌تیین کورد دگه‌ل خیزانین وان بۆ وی باژیری هاتیبوونه دویرکرن، نه‌فان که‌سایه‌تیان ره‌نگه‌کی دی دابوو باژیری، نه‌ف چه‌نده بۆ نه‌گه‌ر په‌یوه‌ندی دناقبه‌را قه‌دری جه‌میل پاشایی و وان که‌سایه‌تیین

کورد دا ب تایبه‌تی ژ می مه‌لا سه‌عیدی نوورسیدا دروستین⁽¹¹⁵⁾.

نه‌و کوردین هاتینه دویرکرن پینج باژیرین سهره‌کی یین رۆژئاقای تورکیا هاتیبوونه ئاکنجیکرن، قه‌دری د بیره‌وه‌ریین خودا به‌حسی نه‌فان باژیران دکه‌ت و دیبژیت: "...نه‌ف باژیره بۆ کوردان وه‌ک پینج قوتابخانان بوون، که‌سایه‌تیین کورد نه‌و ده‌رده‌سه‌ریین ب سه‌ری ملله‌تی کورد هاتین بۆ زارۆک و گه‌نجان فه‌دگیان..."، هه‌روه‌سان قه‌دری د بیره‌وه‌ریین خودا دیاردکه‌ت، کو "دویرکنا کوردان بۆ فان پینج باژیران بۆ نه‌گه‌ر که‌سایه‌تیین کورد ل هه‌ف کۆمبین و په‌یوه‌ندیین موکمر درۆست بکه‌ن و به‌رده‌وامی ب خه‌باتا نه‌ته‌وه‌یی بده‌ن، دۆزا کوردی پینجی سالان پيشبکه‌فیت"⁽¹¹⁶⁾.

ل وی ده‌می قه‌دری جه‌میل پاشا ژ به‌ر دویرکنی ل باژیری بۆردۆ دژیا، چه‌ند بزاقین کوردی درۆست ببون، وه‌ک بزاقا ناگری داغ ل چیاپین ئارارات، هه‌روه‌سا دامه‌زراندنا کۆمه‌لا خۆیبون ل رۆژئاقای کوردستانی ل سالا 1927 ئی⁽¹¹⁷⁾، قه‌دری جه‌میل پاشایی ب ریکا رۆژنامه‌یی تورکیا ناگه‌ه ژ نه‌فان بزاقان هه‌بوو، کارتیکرن ل هه‌ستی نه‌ته‌وه‌یی یی قه‌دری جه‌میل پاشایی و هه‌فالین ل ده‌ردۆرا وی دکر، له‌ورا ب مه‌رهما پشکداریکرن د بزاقین کوردیدا چه‌ند هه‌فالین وی فه‌گه‌ریانه کوردستانی، نه‌ف چه‌نده بۆ نه‌گه‌ر پۆلیسیین نه‌زمیری دیشچوونا قه‌دری جه‌میل پاشایی بکه‌ن، وینه‌یه‌کی وی ل سهر بنگه‌هین پۆلیسان به‌لاف بکه‌ن، قه‌دری جه‌میل پاشایی ب نه‌ینی بزاق دکر فه‌گه‌ریته کوردستانی⁽¹¹⁸⁾.

ل سالا 1928 ئی دان وستاندن دناقبه‌را حکومه‌تا تورکیا و سه‌رکردین بزاقا ناگری داغ دا درۆست بوون⁽¹¹⁹⁾، حکومه‌تی ل 16 ی گولانا سالا 1928 ئی لیبوورینا گشتی ده‌رکر، ده‌رفه‌تا زفرینی ب که‌سین دویرکری هاته دان⁽¹²⁰⁾، قه‌دری جه‌میل پاشا ژ ئاکنجیکرنا ب زووری رزگار بوو، پاشان بۆ ماوه‌یی شه‌ش هه‌یشان ل سته‌مبولی دمنیت، تاکو بزفریته دیاریکر⁽¹²¹⁾.

ل دیاریه‌کر قه‌دری جه‌میل پاشا و هه‌فالین خو بزاق دکرن په‌یوه‌ندیان دگه‌ل سه‌رکردین سهرهلدانا ناگری

سوریا ئەم ل بن گەفین کۆشتنییە، ئەز دئ فۆناد دگەل خو بەم و بلا نەجات دگەل تە ب مینیت، ئەگەر ئەم ل سوریا مایەنە ساخ دئ فۆناد ی ب سلامەت بیت، ئەگەر هوین ئەوین ل تورکیا دمین مانە ساخ دئ نەجات ساخ مینیت" (130)، ب ئەش رەنگی ل نادارا سالا 1929ئ قەدری جەمیل پاشا دگەل براین خو بەدری و پسمامین خو ئەکرەم و محەمەد بەرەف رۆژئافاین کوردستانئ قە دچن (131).

ئەنجام

پشتی نھیسین و دوویشچوونا ئی بابەتی ئەم گەھشتینە ھندەک ئەنجامان، و یین ژ ھەمیان گرنگتر:

1. قەدری جەمیل پاشایی پیکولین بەردەوام دکرن بۆ پشکداریکرن د بزاف و کۆمەلین کوردیدا، سەرەرای ئاستەنگین بەر بزافا کوردی ل باکۆری کوردستانئ کەفتین، و سەرەدەریا توند یا حکومەتا تورکیا دگەل نەتەوہی کورد، بەئ قەدری جەمیل پاشا دەست ژ بزاف بەرئەدا و بەردەوام بوو د خەباتا خو یا نەتەوہیدا.
2. پیکولین تورکیا بۆ گرتن و دارەفەکرنا ھەر تاکەکن کورد ب تومەتا پشگداری د سەرھلانا شیخ سەعید پیراندا، و دوپکرن و دەربەدەرکنا کوردان ژ دەفەرین کوردی ب ئارمانج ژئافیرنا بزافا کوردی بوو.
3. پەیوہندی و بزاقین بەردەوام یین قەدری جەمیل پاشا بۆ پشگداری د بزاقین کوردیدا نیشانئ کوردبوونو دلەسوزیا وی بوو؛ چونکە شیا وان کوسپ و پلان و ئاستەنگان بھەزینیت و شین تیلین خو د مژویا بەرخودانیدا بھیلیت.
4. بارەدۆخی ژیانئ ی دژوار و ئاستەنگین کەتینە بەرسینگن قەدری جەمیل پاشایی، پشتی ب دوماھیک ھاتنا سەرھلانا شیخ سەعید پیراندا و رزگارکریونا وی ژ دادگەھی و دوپکرن وی ژ دیاربەکر بوونە ئەگەرئ وەرچەخانەک د ھزرا وی یا نەتەوہییدا زیدەتر ببیت، و بەشداری بزاف و کۆمەلین کوردی بیت وەکو کۆمەلا خۆببوون، و بەردەوامی ب خەباتا خو یا کوردیئ بەدەت.

داغ درۆست بکەن، بۆ وی مەرەم کەسەک بناش (ز.بەگ) (122) ھنارتە دەفەرین سەرھلانی، ئی ژ بەر کو ریک گەلەک یا ب ئاستەنگ بوو، کەسئ ھاتیە ھنارتن د چیاين تالۆیدا گەفت و پئ وی شکەست، لەورا بئ ئەنجام قەگەریا، بەئ قەدری و ھەفالین خو بئ ئومید نەبوون، لەورا بمرەما درۆستکرن پەیوہندیان دگەل کۆمەلا خۆببوون جارەکا دی کەسەکن دی ب نھیتی ھنارتە رۆژئافاین کوردستانئ، شیان پەیوہندیان دگەل کۆمەلا خۆببوون درۆست بکەن، ھەرۆسان چەند دانەبەکین سۆزنامەیین کۆمەلا خۆببوون یین رەسەن و پلانین پیدئ ژ بۆ کارکرن ل دیاربەکر ب دەستفەئینان (123)، ب ئەش رەنگئ قەدری جەمیل پاشا و ھەفالین وی ب نھیتی لقی کۆمەلا خۆببوون ل دیاربەکر دامەزراند (124).

سیاسەتمەدار و رەوشەنبیرئ کورد ئوسمان سەبری د بیرەوہریین خودا بەحس ل ھەقدیتنا قەدری جەمیل پاشایی دگەت پشتی ھاتیە ئازادکرن و ژ ستەمبۆل زفیرە دیاربەکر، دیژیت: "ب نیاسینا قەدری بەک گەلەک دلخۆش بووم، ژ وی رۆژا (حسین حلمی ئەتیک) دوپکەرەفتیم، تاکو رۆژا قەدری بەک من دیتی، من کەس نەدیت ل سەر وەلات و وەلاتپارێزین ل گەل من ناخفت بیت" (125).

پشتی قەدری و ھەفالین وی لقی کۆمەلا خۆببوون ل دیاربەکرئ دامەزراندی ژلای پۆلیسان قە چاقدیری ل وان دەھاتە کرن (126)، نەشیان بەردەوامی ب کارئ خو بەدەن، ھەرۆسان ژ بەر ھەلوپستی خو ی کوردیئ نەشیان دگەل تۆرکان بژین (127)، ھەفالین قەدری داخواز ژیکر کو بچنە دەفەرین چیايی تاکو بارەدۆخ ئارام بیئ بزقنەفە، ئی ب مەرەما پشکداریکرن د چالاکین کۆمەلا خۆببوونیدا، قەدری جەمیل پاشا دگەل ھندەک ژ ئەندامین مالیاتی بریارا دان بەرەف رۆژئافاین کوردستانئ بچن (128).

ژ بەر کاودانین نەخۆش یین دیاربەکرئ و ترسا ژ دەست دانا ئەندامین مالیاتی، قەدری جەمیل پاشا بریارئ ددەت، فۆنادئ (129) کورئ براین خو مەمدۆخ دگەل خو ببەت، قەدری دیژیتە مەمدۆخی براین خو: "ل تورکیا و

پەراوێز

- (8) زنار سلوپی، مسأله كردستان (60 عاماً من النضال المسلح للشعب الكردي ضد العبودية)، تنقيح وتقديم: د.عزالدين مصطفى رسول، بيروت، 1997، ص 16.
- (9) رۆژناما كوردستان، ژماره (93)، 11 رەزبەر 1325؛ زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 26.
- (10) خەلیل خەیلی (1876-1946): ژ هۆزا مودانه یا ل قەزا موتکا ل باکوژی کوردستان، پێژانینێن دەستپێکی ل سەر ژایانا وی دکتیم، ل دوماهیكا سەدئ نوزدئ بەر ب سته مبیۆلی چوو، ل سته مبیۆلی دەست ب نقیسینا رێژمانا کوردی کریه و فەرەهنگەکا کوردی دروست کریه، زێدەباری ئی چەندئ گەلەک کارین دی کریه، ئیک ژ دامەزرینەرتن کۆمەلا تەعاون و تەرەقی یا کوردی 1908 ئی یه، ل سالا 1910 ئی قوتابخانا (کرد نمونە ابتدائیی) ل سته مبیۆلی ژ بۆ زاروکین کورد دامەزراندیی، هەرەسا رۆلەکن گرنگ د دامەزراندنا کۆمەلا هیفی 1912 ئی یا قوتابیین کورد دا هەبوو، ئیک بوو ژ دامەزرینەرتن کۆمەلا تەعالی کوردستان 1918 ئی، ل سته مبیۆلی نقیسینین جورا جور د گوفارین کوریدا مینا رۆژی کورد و هەتاوی کوردا بەلا فکریه، ل سالا 1946 ئی ل سته مبیۆلی وەغەر کریه. بۆ پتر پێژانینان بنێر: هوکر طاهر توفیق، الألفباء الكوردية بالحروف العربية والحروف اللاتينية نشوؤها و تطورها 1898-1932، دهوک، 2005، ص ص 23-32.
- (11) کۆمەلا هیفی: ل سته مبیۆلی ب پشکداریا قوتابیین کورد ل پەیمانگەها (هالکی زراعت عالی) هاتیە دامەزراندن، هەر ئیک عومەر جەمیل پاشا، قەدری جەمیل پاشا، فوناد تەمو و زەکی جرجیس زادە ب هاریکاری خەلیل خەیلی، کو ل ئەوی دەمی بەرپرسی ژمێاریا پەیمانگەهێ بوو، شیان کۆمەلا هیفی رابگەهین، ل 27 تیرمەها 1912 ئی رەزامەندییا فەرمی یا حکومەتێ وەرگریه بۆ کارکرنی، ژ بلن بەرەگایی سەرەکی ل سته مبیۆلی کۆمەلا شیا چەند لقه کان ل دەفەرین جودا جودا فەکەت، گوفارا رۆژی کوردی و هەتاوی کورد زمانحالی کۆمەلی بوون. بۆ پتر پێژانینان بنێر: مالمیسانیچ، جفاتا هیفی تەلەبەین کوردان 1912-1922 یە کەم پێکخراوی یاسیای تەلەبی کورد، وەرگریان: زیان رۆژەلاتی، پێشەکی و پێداچوونەوی: عەبدللا زەنگەنە، سلێمانی، 2008.
- (12) دبلەج شیرکو، القضيە الكردية ماضی الكرد و حاضرهم، القاهرة، 1930، ص 52؛ د.عبدالستار طاهر شریف، الجمعيات والمنظمات والأحزاب الكوردية في نصف قرن 1908-1958، الطبعة الثانية، سليمانية، 2007، ص 63.
- (1) مالمیسانیچ، عاتلە جەمیل باشا الدیاربکری والنضال القومي الكردي، ترجمة: فيج الله برايم خان و دلشا يوسف، الطبعة الثانية، دیاربکر، 2007، ص 205.
- (2) دفتري نفوس، ولايه دیاربکر، جلد (32)، ص 191.
- (3) دلاوهر بەدری جەمیل پاشا دپێژیت: سرهوت سافیا دبنه رتدا شه رکەسی بوو، ژ بەر هێرشین دەوله تا روسیا ل سەر دەوله تا ئۆسمانی، مالباتا وان کۆچی دیار بەکر بوو، دلاوهر ژ زاردە ئی قەدری جەمیل پاشای فەدگوهێژیت، کو ل سالا 1889 ئی دەیکا وی هەفژینی دگەل بابن وی پێکینیا، ل وی دەمی ژین وی 19 سال بوون، نانکو بۆ مە دیاردبیت کو ژدایک بوویا سالا 1870 ئی یه. چافپێکە فتن دگەل دلاوهر بەدری جەمیل پاشا، دیار بەکر، 22 کانونا ئێکی 2021.
- (دلاوهر بەدری جەمیل پاشا: کورئ فوناد کورئ ئەحمەد جەمیل پاشایه، ل سالا 1946 ئی ل باژێرئ دەریاسیه ل رۆژنایین کوردستان ژ دایک بوو، خواندنا خوێ یا سەرەتایی ل باژێرئ حەلەب تمام کریه، باوهرناما دەرمانسازین ل سالا 1970 ئی ل زانکویا دیمەشق وەرگریه، دناقبەرا سالی 1975-1991 ئی بوو، کارمەندئ چەندین کومپانیین دەرمانان ل سوریا و سعودی، پاشان بۆ ماوهی 6 سالان بوو، رێشەبەری کارگەها دەرمانان ل حەلەب، پشقی بوو، رێن سوریا ئی 2013 ئی بەرهف دیار بەکر فە چوو، نوکە ل وێرئ دژیت)
- (4) Türkiye Nüfusu, Diyarbakir Sur Ali Paşa, 25-12-2022, Sayfalar Cemil Paşa Ailesi, S.2.
- (5) مالمیسانیچ، المصدر السابق، ص 205؛ Konê Reş, Malbata Cemil Pasa û Dr. Qasim Miqdad, Kovara Metin, 1993, L.60.
- قەدری جەمیل پاشا ژ ترسا بارە دوخین ئیمناهی ل وەلاتئ سۆرین ناسنا ئی زنار سلوپی بکارئینا. چافپێکە فتن دگەل دلاوهر بەدری جەمیل پاشا، دیار بەکر، 26 گولان 2022.
- (6) Dr.Nuri Dersimi, Kürdistan Tarihinde Dersim, Halep, 1952, S.185.
- (7) Selahaddin Uğur Işık, Kadri Cemilpaşa'nın Kürt İsyancılarındaki Rolü, Sosyal Araştırmalar ve Davranış Bilimleri Dergisi, Volume:6, Issue: 12, Istanbul, 2020, S.399.

دناقبەرا کورد و مەسیحیان دا پەیدا بوو، هێژین فرەنسیا بۆ پشتهفانیا مەسیحیان هێرش کره سەر عامودا و دورپێچکر، د ئەنجامدا گەلەک ژ مایین کوردان هاته سوتن و دەرەدەر بوون. بۆ پتر پێزانینان ل سەر بویهرین عامودا بنێره: علی جزیری، الکرد و کردستان کردستان سوریا (نمۆدجا) بحث فی ضوء منهجية الجغرافيتين السياسية و التاريخية، أربیل، 2017، ص 443-446.

(23) الجريدة الرسمية للجمهورية السورية، العدد (21)، 23 حزيران 1938، ص 693.

(24) کۆمارا کوردستان: ل 22 ئ کانونا دووی یا 1946 ئ هاته راگههاندن، قازی محەمەد سەرۆکی کۆمارێ بوو، حاجی بابە شیخ سەرۆک وەزیران بوو، کۆمار خودان حکومەت و ئالا و سرۆدا نشتیمان و رۆژنامەپەکا تاییەت بوو، ژلای رۆسیا فە پالپشتی و پشتهفانی ل دهاته کرن، دەم ل دوماهیکا 1946 ئ رۆسیا هێژین خو ژ ئاخی ئیرانی فە کیشاین لەشکەر ئیرانی هەولا ژنافیرنا کۆماریدا، کۆمار ل 17 ئ کانونا ئیک ئ 1946 ئ هاته ژنافیرن. بۆ پتر پێزانینان بنێره: هوزان سلیمان الدوسکی، جمهوریە کوردستان دراسة تاريخية - سياسية، أربیل، 2005، ص 19 وما بعدها.

(25) جوزیف ستالین (1878-1953): نای ئ یخ دروست جوزیف فیساربیونۆفیتسه، ب ستالین هاتییه نایفکر، ل باژیری جور ل کۆمارا جورجیا ژدایک بوویه، خواندنا خو ل قوتابخانەپین مەسیحی ل روسیا خواندیه، بە ئ خواندنا خو تمام نەکرهیه، پتر ژ دەر سالان دناف بزاقین سیاسی دا کارکرهیه، دناقبەرا سالین (1902-1917) بۆ باژیری سربیا هاتییه دویرکرن. بۆ پتر پێزانینان بنێره: محمد صبیح ستالین، د.م، د.ت، ص 45 و ما بعدها.

(26) د.عبدالفتاح علی یحیی البوتانی، وتائق عن الحركة القومية الكوردية التحریية ملاحظات تاريخية و دراسات أولية، أربیل، 2001، ص 111.

(27) مالمیسانج، المصدر السابق، ص 209-212.

(28) خالد بەگی جیری (1882-1925): کورێ مەحمۆدێ کورێ خالد بەگی سەرۆکی هۆزا جیرانە، ل دەفەرا فارتۆ ل مۆشێ ژ دایک بوویه، خواندنا خو ل قوتابخانا عەشائیری خواندیه، ل سالا 1902 ئ قوتابخانا سەربازی تەمامکره و ب پلا نەفسەر دەرچووویه، دگەل هێزا هۆزا جیران بۆ دەفەرین فلهستینج دەیتە هنارتن، بۆ ماوهین پتر ژ 10 سالان ل وێرێ دمیینیت، ل سالا 1913 ئ سەرۆکاتییا هۆزا جیران ل جەئ بابێ خو وەردگریت، پشکداری د شەری جەانی یخ ئیکیدا کرهیه و بەرپرستی سۆارین حەمیدی یخ هۆزا جیران بوو، ئیک ژ ئەندامین کۆمەلا تەعالی

Hıdır Göktaş, Kürtler İsyân-Tenkil, İstanbul, 1991, S.26; Deniz Ekici, Op.Cit, P.147.

(13) ئەکرەم جەمیل پاشا، کورته ژيانا من، وەرگههاندن: ئەمەر دەوران، دیاربهکر، 2007، ل ل 19-20.

(14) مالمیسانج، جقاتا هیفی تەلەبەین کوردان 1912-1922 یەکەم رێنکخراوی یاسایی تەلەبێ کورد، وەرگههاندن: زریان رۆژنەلاتی، پێشەکی و پێداچوونەوی: عەبدوڵلا زەنگەنە، سلێمانی، 2008، ل ل 196-198.

(15) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 43-44.

(16) Hesen Hîşyar, Qedrî Cemîl Paşa, Wan Kovara Yekîtiya Nivîskarên Kurd, Swêd, Hjmar (6), 1993, L.9.

(17) شیخ سەعید پیران (1865-1925): کورێ مەحمود کورێ عەلی یە، ل گۆندی پالۆ ژدایک بوویه، ژ نەمالەکا نایینی و ل سەر رێبازا نەقشەبەندی نە، پشی بابێ وی وەغەرا دوماهی دکەت شیخ سەعید جەئ بابێ خو دگریت و دبیتە رێبەری رێبازا نەقشەبەندی ل دەفەرێ، پشی گرتنا خالد بەگ جیری بەرپرستیاری و رێبەریا سەرهلدانا 1925 ئ دکەت. بۆ پتر پتر پێزانینان بنێره: د.کمال مظهر احمد، انتفاضة 1925 في كردستان تركيا، بیروت، 2001، ص 10 وما بعدها.

(18) مالمیسانج، المصدر السابق، ص 99-102.

(19) کۆمەلا خۆبیوون: ل چریا ئیک 1927 ئ ل بحمدون ل لۆبان هاتییه دامەزراندن، ئەندامین کۆمەلین کوردی یخ هەر ئیک (رابوونا کوردان، نازادی، تەعالی کوردستان...) بوونه ئەندامین کۆمەلا خۆبیوون، بۆ پتر پتر پێزانینان بنێره: نیشیار نعمان باجلوری، الحركة القومية الكوردية التحریية في كوردستان تركيا 1927-1931، دهوك، 2007.

(20) بزافا ناگری داغ: ل سالا 1927 ئ ب سەرپرشتیا نیحسان نوری پاشا و ئیبراهیم حەسکو تیلی بوو، ل دەفەرا چیاپ ئارارات سەرهلدا بوو، نارمانجا رزگارکرتا کوردستان بوو، تاكو سالا 1930 ئ سەرهلدان بەردەوام بوو. بۆ پتر پێزانینان بنێره: احسان نوری پاشا، مذکرات احسان نوری پاشا، ترجمه: عبدالستار قاسم کلهور، أربیل، 2008، ص 9 و ما بعدها.

(21) ئەکرەم جەمیل پاشا، ژدەرێ بەری، ل ل 51-58.

(22) بویهرین عامودا بناقی تاوشا عامودا بەرنیاسه، ل سالا 1937 ئ عامودا ژلای هێژین فرەنسی فە هاته دورپێچکر، پشی هاتنا سەعید ناغا ژ دیمەشق و پشتهفانیا نشتیمان پەرورین سوریا، د ئەنجامدا شەری

دهاتنه به‌لافکر. بۆ پتر پێزانینا بنێره: محمد عباس حمید، رۆژناما کوردستان زمانحالی حزبا دیموکراتی کوردستان - ئێران 11 کانوونا دووئ -

3 چریبا ئیکن 1946 فه‌کۆلینه‌کا میژووبی، زاخو، 2019، ل ل 57-76. (37) دکتور فۆناد (1925-1887): ل دیاربه‌کر ژ دایک بوویه، خواندنا خو

یا سه‌ره‌تای ل دیاربه‌کر تمام کرییه، ده‌رچووین کۆلیژا سه‌ریازیا نوژداری ل سته‌مبۆله، ماوه‌یه‌کی ل نه‌وروپا ماییه، نه‌ندامین کۆمه‌لا ته‌عالی کوردستان بوو، ل دیاربه‌کرێ کارئ نوژداری کرییه، ئیک ژ دامه‌زێنه‌رین لقی پارتا ئازادی ل دیاربه‌کر بوو، پشکدارای د سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عید پیراندا کرییه، ئیکه‌م که‌س بوو هاتییه دادگه‌هکر و پاشان هاتییه ب دارفه‌کر. بۆ پتر پێزانینا بنێره:

İbrahim Sever Işık, A'dan Z'ye Kürtler Kişiler-Kavramlar-Kurumlar, Altinci Baskı, İstanbul, 2019, S.160.

(38) باقی توژو (1925-?): ناڤی وی بێ درۆست محمه‌د ته‌وفیق حه‌جی عه‌بدی یه، ل دیاربه‌کر ژ دایک بوویه، سالا ژ دایک بوونا وی نه‌دیاره، خواندنا خو یا سه‌ره‌تای و ناماده‌ی ل دیاربه‌کر تمام کرییه، ل دادگه‌ها دیاربه‌کر وه‌ک فه‌رمانبه‌ر کار کرییه، پلا پارێزه‌تی وه‌رگرییه پشتی د نه‌زمۆننێن پارێزه‌تییدا ده‌رچوووبی، ئیک ژ دامه‌زێنه‌رین کۆمه‌لا ته‌عالی کوردستان 1918 ل دیاربه‌کر یه، نفیسه‌رێ گوفارا گاژی 1919 ل و سه‌ره‌رشتی به‌لافکۆکین کۆمه‌ل بوو، نفیسنێن خو ل بن ناڤی باقی توژو نفیسنه‌ له‌ورا ب نه‌وی ناڤی هاتییه نیاسین، ژ به‌ر هه‌لوپه‌ستی وی بێ کوردیئی سێ جارن هاتییه گرتن، ژ به‌ر پشکداریا وی د سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عید پیراندا ده‌یته‌ گرتن، ب بیریادا دادگه‌هێ ل سالا 1925 ل ده‌یته‌ ب دارفه‌کر. بۆ پتر پێزانینا بنێره:

Yusuf Serhat Bucak, Mehmet Tefvik Hacı Ahdî (Bavê Tujo), Kovara Yekitiya Huquqnasên Kurdistanê, Hejmara (1), Sebat 1998, LL.13-15.

(39) رۆژناما کوردستان، ژماره (93)، 11 ره‌زه‌به‌ر 1325.

(40) سروه اسعد صابر، المصدر السابق، ص 169؛ د.عبدالستار ظاهر شریف، المصدر السابق، ص 62.

(41) پێناسه‌ ته‌ئقی که‌سه‌ی د ژنده‌رین به‌رده‌ستدا نه‌هاته‌ دیتن.

(42) Hesen Hîşyar, Jêderê berê, L.9.

(43) قاسم جه‌میل پاشا (1874-1928): کورێ نه‌حمه‌د جه‌میل پاشایی یه، ل دیاربه‌کر ژ دایک بوویه، سه‌ره‌رشتیا کاروبارین مالباتی بێ چاندن

کوردستان بوو، دامه‌زێنه‌رێ کۆمیته‌ ئازادی 1921 ل بوو. بۆ پتر پێزانینا بنێره:

Seîd Veroj, Serokê Komîteya îstiqlal û Rizgarîya Kurdistanê: Xalid Begê Cibran (1882-1925), Kovara Bîr, 4 Nisan 2022. <http://kovarabir.com/seid-veroj-seroke-komiteya-istiqlal-u-rizgariya-kurdistane-xalid-bege-cibran-1882-1925>.

(29) مینا نه‌ندامین کۆمه‌له‌یین (ته‌عالی کوردستان، ته‌شکیلاتی اجتماعی، هیڤی، دیمۆکرات، سوشیالیستی کوردستان). بو پتر پێزانینا بنێره: سروه اسعد صابر، المصدر السابق، ص ص 169-172.

(30) Zinar Soran, Civata Azadiya Kurd (Kürt İstiklal Cemiyeti), Kovara Çira, Hejmar (1), Sal (1), 1995, LL.55-57.

(31) گه‌شبوونا بزافا نیشتمانی یا تورکی یا به‌رنیاس ب (بزافا که‌مالی) به‌سه‌رکردایه‌تیا مسته‌فا که‌مال نه‌تاتورک ل سالین 1919-1923، کاربگه‌ریا خو ل سه‌ر هه‌می نه‌وان نه‌ته‌واندا کربوو نه‌وین دناف ده‌وله‌تا ئوسمانیدا دژیان و ژوانا کورد، و گه‌له‌ک ژ سه‌روک عه‌شیره‌تین کوردان ب درویشمێن نه‌ئقی بزافا که‌مالی هاتیبوونه‌ خاپاندن. بۆ پتر پێزانینا بنێره: قادر سلیم شمو، موقف الکورد من حرب الإستقلال التركیة (1919-1922)، دهوک، 2008.

(32) د. عبدالفتاح علي يحيي البوتاني، المصدر السابق، ص 487؛ محمه‌د ره‌سول هاوار، کوردو باکوری کوردستان له‌دوای شه‌ری یه‌که‌می جه‌انییه‌وه هه‌تا دوای شوژی شیخ سه‌عیدی پیران، به‌رگی دووهم، هه‌ولێر، 2006، ل 262.

(33) قادر سلیم شمو، المصدر السابق، ص 167.

(34) د. عبدالفتاح علي يحيي البوتاني، المصدر السابق، ص 487.

(35) Dr.Nuri Dersimi, Eyni Eser, S.185.

(36) رۆژناما کوردستان: زمان حالێ حزبا دیمۆکراتا کوردستان هه‌روه‌سا زمان حالێ حکومه‌تا کوردستان 1946 ل بوو، ئیکه‌م ژماره‌ ل 11 کانوونا دووئ 1946 ل هاتییه چاپکر به‌ری راگه‌هاندنا کۆمارا کوردستان، 92 ژماره‌ ئی هاتییه‌ چاپکر، دۆماهیته‌ ژماره‌ ل 3 چریبا ئیکن 1946 ل هاتییه به‌لافکر. سه‌ید محمه‌د حه‌میدی سه‌ره‌نقیسه‌رێ رۆژنامه‌ی بوو، ل سه‌ر قه‌بارئ لاپه‌رئ (A3) و هه‌ر حه‌فتیئی سێ ژماره‌ ژئ دهاتنه‌ چاپه‌کر، ده‌نگ و باس و ناگه‌هداری و بانگه‌وازی و گۆتار گرتدای کۆمارئ تیدا

بابێ خو دگرت و دبیتە ژبەرێ ژبازا نەقشەبەندی ل دەقەرێ، پشقی گرتنا خالد بەگ جەری بەرپرسیارەتی و ژبەرەیا سەرهلانا 1925ئ دکەت، پشقی سەرهلانا ژنافدچیت ل 29 حوزیرەانا 1925ئ دەیتە دارفەکر. بۆ پتر پێژانینان بنێرە: د.کمال مظهر احمد، المصدر السابق.

(54) ودیع جوبیده، الحركة القومية الكردية نشأتها وتطورها، بیروت، 2013، ص 484.

(55) فەهسی فۆرات (1887-1967): ب نایق فەهسی بلال دەیتە نیاسین، ل باژێری لیجە سەر ب دیاربەر ژدایک بوویە، خواندنا خو ل جزیری تەمامکریە، ل باژێری لیجە بوویە فەرمانبەرێ ژفەبەرەیا خانو و بەران، ل سالا 1925ئ پشکدارێ سەرهلانا شیخ سعیدی بوویە، ب نفیسەرێ سەرهلانا دەیتە نیاسین، پشقی سەرهلانا شیخ سعید ژنافچووپی بەرهف باشووری کوردستانێ چووپی، ل سالا 1935ئ دووبارە فەدگەریتە تورکیا و دەیتە دوپکرێ ژ بۆ ستەمبۆلی، تاکو وەغەرە دووماهی دکەت ل وێری دمینت. بۆ پتر پێژانینان بنێرە:

İbrahim Sever Işık, Eyni Eser, SS.104-105.

(56) فەهسی فۆرات سەرهلانا دیاربەرێ دکەت؛ چونکە کێشەکا نەردی هەبوو و نەو کێشەیه گەهشتیوو دادگەهێ. بۆ پتر پێژانینان ل سەر سەرهلانا وی بۆ دیاربەر بنێرە:

Mele Xalid, Fehmî Firat Kîye?, Kovara Bîr, Hejmar (7), Diyarbekir, 2007, LL 221-217.

(57) Tahsin Sever, 1925 Hareketi Azadî Cemiyetî, İstanbul, 2010, SS.200-201.

(58) م.أ.هسرتیان، المصدر السابق، ص 73-74.

(59) م.س.لازاریف واخرون، تاریخ کوردستان، ترجمة: د.عبدی حاجی، دهوك، 2006، ص 219.

(60) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 102.

(61) مالمیسانیج، المصدر السابق، ص 99.

(62) ئەکرەم جەمیل پاشا، ژێدەرێ بەرێ، ل 50.

(63) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 102.

(64) ئەکرەم جەمیل پاشا، ژێدەرێ بەرێ، ل 50.

(65) مالمیسانیج، المصدر السابق، ص 100.

(66) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 102.

(67) المصدر نفسه.

(68) ئەکرەم جەمیل پاشا، ژێدەرێ بەرێ، ل 50.

(69) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 102.

دکر، پشقی دامەزاندنا کۆمەلا تەعالی کوردستان ل سالا 1918ئ ل دیاربەر ژ لای کورێ وی ئەکرەم فە، جەندین هاریکاری پێ دارایی پێشکێشی ئەق کۆمەل دکەت وەک دایبیکرنا جێ کۆمەل، هەر وەسا دانا پارەیی کرینا چاپخانا کۆمەل، ژ بەر ژێدەبوونا ئەندامێن کۆمەل وەک سەرۆکی کۆمەل دەیتە هەلبژارتن، لەورا دناقبەرە وی و مستەفا کەمالدا چەند نامە دەیتە هەنارتن، ل سالا 1928ئ ل ستەمبۆلی وەغەرە دۆماهی دکەت و ل وێری دەیتە فەشارتن. بۆ پتر پێژانینان بنێرە: مالمیسانیج، المصدر السابق، ص 213-215.

(44) ئەکرەم جەمیل پاشا (1891-1975): کورێ قاسی کورێ ئەحمەد جەمیل پاشاییە، ل سالا 1891ئ ل دیاربەر ژ دایک بوویە، خواندنا خو ل ستەمبۆلی و جنیف تەمام کربییە، ئێک ژ دامەزرینەرێن کۆمەلا هیفی یا قۆتابی کورد 1912ئ بوو، پشکدارێ شەرێ جەهانێ ی ئیک بوویە، دگەل مێجەر نوێل، کامیران بەدرخان و جلادەت بەدرخانێ گەشتەک دنافا کوردستانێ دا ئەنجام دایە، ئێک ژ دامەزرینەرێن کۆمەلا (تشیکیلاتی جفاکی کوردی) بوو، ل سەر دەمێ شورەشا شیخ سعید پیران دەیتە گرتن و پاشان ژ دیاربەر دەیتە دوپتێخستن، ل سالا 1929ئ ل سوریا پشکدارێ کۆمەلا خۆببوون دبیت، ل سالا 1962ئ ل گەل ژۆنامەقانی ئەمریکی (دانا ئادامز سمیس) وەک وەرگێر بەرهف باشووری کوردستانێ هاتیە، ل سالا 1975ئ ل سوریا وەغەرکریە، بۆ پتر پێژانینان بنێرە:

مالمیسانیج، المصدر السابق، ص 154-173.

(45) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 73.

(46) مالمیسانیج، المصدر السابق، ص 205.

(47) Mesut Yeğen, İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918- 1958, Ankara, 2012, SS.158-165.

(48) قادر سلیم شمو، المصدر السابق، ص 170.

(49) د.بلەج شیرکو، المصدر السابق، ص 78؛ سروە اسعد صابر، المصدر السابق، ص 262-263.

(50) د.کمال مظهر احمد، المصدر السابق، ص 50-51.

(51) م.أ.هسرتیان، کوردستان ترکیا بین الحربین، ترجمة: د.سعدالدين ملا و باقی نازی، بیروت، 1987، ص 69-70.

Hesen Hışyar, Dîtin û Bîrhatinên Min 1914-1983, Beyrût, 1993, LL.247-253.

(52) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 102.

(53) شیخ سعید (1865-1925): سەعید کورێ مەحمود کورێ عەلی یە، ل گۆندێ پالۆ ژدایک بوویە، ژ بنەمالەکا ئاییی و ل سەر ژبازا نەقشەبەندی نە، پشقی بابێ وی وەغەرە دۆماهی دکەت شیخ سعید جێ

ئه‌ندامی جقاتا مه‌زن یا تورکیا وه‌ک نوینه‌ری ده‌فهره‌ ئورفا، به‌پرسایه‌تیا دادگه‌ها ئیستقلال یا دیاربه‌کری کرپه، ل سالا 1926ئ ئه‌ندامه‌تیا به‌رله‌مانی وه‌رگرتیه‌هه، ل سالا 1934ئ ل لاین مسته‌فا که‌مال فه‌ب ناسناقی یورساقاچ هاتیه‌هه‌لانه‌کر، ل نه‌ده‌نا مرپه‌هه. بۆ پتر ییژانینان بنیره:

Ahmet İlyas, Milli Mücadelede Önemli bir Şahsiyet: Ali Saip Ursavaş, Turkish Studies, Volume (10/9), 2015, SS.238-243.

⁽⁸⁸⁾Kerem Serhedî, Jêderê berê, L.666.

⁽⁸⁹⁾جمه‌وریت غزته، سنه (2)، نومرو: (403)، 21 حزیران 1925.

⁽⁹⁰⁾وقت یومی غزته، نومرو (2687)، 21 حزیران 1925.

⁽⁹¹⁾رۆژناما کوردستان، ژماره (93)، 11 ره‌زبه‌ر 1325.

⁽⁹²⁾ژنار سلوپی، المصدرا السابق، ص ص 110-111.

⁽⁹³⁾جریده‌العراق، العدد (1562)، 23 حزیران 1925.

⁽⁹⁴⁾وقت یومی غزته، نومره (2689)، 24 حزیران 1925.

⁽⁹⁵⁾İlhami Aras, Adim Şeya Sait, İstanbul, 1992, S.105.

⁽⁹⁶⁾Kerem Serhedî, Jêderê berê, LL.99-103.

⁽⁹⁷⁾حاکمیت میلیه، نومرو (1463)، 29 حزیران 1925؛

Kerem Serhedî, Jêderê berê, LL.125-127.

⁽⁹⁸⁾Ahmet Süreyya Örguevren, Eyni Eser, S.278.

⁽⁹⁹⁾رۆژناما کوردستان، ژماره (93)، 11 ره‌زبه‌ر 1325.

⁽¹⁰⁰⁾سالج زه‌کی به‌گ ساحبه‌ه‌ران (1886-1941): ل باژئری هه‌له‌به‌چه

ژدایک بوویه، خواندنا خو یا ده‌ستپێکن ل باژئری سلیمانی خواندیه،

خواندنا ناماده‌ی ل به‌غدا تمامکره، کۆلیژا سه‌ربازی ل سته‌مبۆلی

خواندیه و ب پلا نه‌فسه‌ر ده‌رچوو، پشکداری د شه‌ری جهانی یئ ئیکن

دا کرپه، کارگێریا هه‌والگێریا له‌شکه‌ری ل دیاربه‌کر کرپه، پشکداری د

حکومه‌تا شیخ مه‌حمودئ حه‌فیدا کرپه، گه‌له‌ک پله‌یین کارگێری

وه‌رگرتیه‌هه. بۆ پتر ییژانینان بنیره: جمال بابان، اعلام کرد العراق، اربیل،

2006، ص ص 402-403.

⁽¹⁰¹⁾زیا جه‌میل پاشا (1873-1943): کورئ نه‌حمه‌د جه‌میل پاشاییه،

بنائقی زیا قه‌راقۆچ ده‌یته‌ نیاسین، خواندنا خو ل قوتابخانا شه‌هناسی

تمامکره، ل موته‌سه‌ره‌فیا هۆزا وه‌ک فه‌رمانبه‌ر کارکره، ل سه‌رده‌م

شه‌ری جهانی یئ ئیکن ژ بو دان و ستانده‌ن دگه‌ل هێژن رووسیا

هاریکاری و پشته‌فانیا سه‌ید زای کرپه، ل دیاربه‌کر په‌یوه‌ندیین به‌یژ

دگه‌ل مسته‌فا که‌مال هه‌بوون و هاریکاریین داراری ییشکیشی وی کرپه،

⁽⁷⁰⁾م.أ.حه‌سه‌رتیان، راپه‌ری کوردان سالی 1925، وه‌رگێزان: جه‌لال ده‌باغ، چاپ دووه‌م، هه‌ولێر، 2006، ل ل 32-52.

⁽⁷¹⁾د.که‌مال مظه‌ر احمد، المصدرا السابق، ص 57.

⁽⁷²⁾Naci Kutlay, Anılarım, İstanbul, 1998, S. 221.

⁽⁷³⁾مالمیسانج، المصدرا السابق، ص ص 100-101؛

Cemalettin Canlı ve Halil İbrahim Uçak, Hattın Dört Yanında Cemilpaşazadeler, Ankara, 2012, S.241.

⁽⁷⁴⁾پشکه‌که ژ تپیا له‌شکه‌ری دوو یین هێژن هه‌شکاتیین تورکی به، ل سالا

1921ئ هاتبوو دامه‌زراندن، بنگه‌هه‌ وان یئ سه‌ره‌کی ل دیاربه‌کر یه،

کارئ نه‌ئقی فه‌یله‌قی پاراستنا ده‌فه‌رتن شه‌رنه‌خ، ئورفا، سێرتن بوو.

⁽⁷⁵⁾Ahmet Süreyya Örguevren, Şeyh Sait İsyani ve şark İstiklâl Mahkemesi, İstanbul, 2002, S.151.

⁽⁷⁶⁾صدک ساعت، برنجی سنه، نومرو (30)، 14 نیسان 1925.

⁽⁷⁷⁾Ahmet Süreyya Örguevren, Eyni Eser, 2002, S.151.

⁽⁷⁸⁾Kerem Serhedî, Serhildana Şêx Seîd Zabitnameyên Dadgeha İstiqlâlê ya Şerqê, Diyarbakir, 2021, L.26.

⁽⁷⁹⁾جمه‌وریت غزته، سنه (2)، نومرو (371)، 20 مایس 1925.

⁽⁸⁰⁾شیخ سه‌عید د دانپیدانین خودا ول ده‌م به‌رسفدانا جه‌ند پرسیاران

نامازه‌یین ب نأقی مالباتا جه‌میل پاشایی دکه‌ت، د به‌رسفا پرسیاره‌کچی دا

دبژئیت: "... پرسیار: وه‌چ ناگه‌ه‌ژ دیاربه‌کر هه‌بوو، به‌رسفا شیخ سه‌عید:

مه‌زانی کو پینچ که‌س ژ مالباتا جه‌میل پاشایی به‌ر سه‌ره‌لدانن هاتیه‌هه

گرتن...". بۆ پتر ییژانینان بنیره:

Kerem Serhedî, Jêderê berê, LL.19-20.

⁽⁸¹⁾Ahmet Süreyya Örguevren, Eyni Eser, S.151.

⁽⁸²⁾Kerem Serhedî, Jêderê berê, LL.41-42.

⁽⁸³⁾ژنار سلوپی، المصدرا السابق، ص 109.

⁽⁸⁴⁾المصدرا نفسه، ص ص 109-110.

⁽⁸⁵⁾Cemalettin Canlı ve Halil İbrahim Uçak, Eyni Eser, S.246.

⁽⁸⁶⁾جمه‌وریت غزته، سنه (2)، نومرو (379)، 28 مایس 1925.

⁽⁸⁷⁾عه‌لی سائب به‌گ (1885-1939): ل ره‌واندۆز ژدایک بوویه، ده‌رچووین

کۆلیژا سه‌ربازی به، پشکداریین د شه‌ری جهانی یئ ئیکیدا کرپه، پشتی

بدۆماهیك هاتنا شه‌ری پشکداری کۆمه‌لین پاراستنا نه‌نادولیدا کرپه، ب

بریارا که‌مال مسته‌فا به‌پرسایه‌تا پاراستنا ئورفا وه‌رگرتیه‌هه، بوویه

- (119) روهات آلاکوم، المصدر السابق، ص 52؛ محمد ملا احمد، جمعیه خویبون و العلاقات الكردية - الالمنية، بیروت، 2000، ص 53.
- (120) Hesên Hîşyar, Qedrî Cemîl..., L.9.
- (121) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 126.
- (122) پشقی هه‌ولین فه‌کوله‌ری، چ پێژانی بده‌ست نه‌که‌فتن.
- (123) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 126.
- (124) روهات آلاکوم، المصدر السابق، ص 42؛ نژیار نعمان باجلوری، المصدر السابق، ص 98-99.
- (125) Osman Sebrî, Bîranînên Osman Sebrî (1905-1993), Komkirin û Amadekirin: Dilawerê Zengî, Beyrût, 2005, LL.120-121.
- (126) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 127.
- (127) نه‌که‌رم جه‌میل پاشا، ژنده‌ری به‌ری، ل 51.
- (128) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 127.
- (129) فؤاد قه‌دری (1921-1993): کورئ مه‌مدوح جه‌میل پاشاییه، دهم قه‌دری جه‌میل پاشا چوویه رۆژنآفاین کوردستان دگه‌ل خو دبه‌ت و ددانیته سه‌ر ناڤی خو، خواندنا خو ل سوریا تاماکریه، ل سالا 1954ئ بوویه نوینه‌ری په‌له‌مانئ سوریا، نه‌ندانم پارتا شیوعی یا سورئ بوو، پشقی وه‌رگرتنا نه‌ردئ مالباتن ل سالا 1966ئ ده‌ست ب کارئ بازرگان کریه، ل سالا 1993ئ ل مؤسکۆ وه‌غه‌را دووماهین کریه. بۆ پتر پێژانینان بنێره:
- Hesên Hîşyar, Qedrî Cemîl..., L.11.
- (130) مالمیسانج، المصدر السابق، ص 203.
- (131) نه‌که‌رم جه‌میل پاشا، ژنده‌ری به‌ری، ل 51-52.
- پشقی سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عید پاره‌یی فرۆکه‌یه‌کن ب دیاری دایه له‌شکرئ تورکیا، ژلاین ئیکه‌تیا فرۆکه‌فانیا یا تورکیا ب مه‌دالیا فرۆکه‌فانی هاتیه خه‌لاتکرن، ل سالا 1936ئ دگه‌ل نه‌ندانمئ مالباتن بۆ جیرسۆن ده‌یته دویکرن، تاکو وه‌غه‌ردکه‌ت ل وئری دمینت. بۆ پتر پێژانینان بنێره: مالمیسانج، المصدر السابق، ص 267.
- (102) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 111.
- (103) پشقی ژنآفیرنا سه‌ره‌لدانا شیخ سه‌عیدی پیران 1925ئ، حکومه‌تا تورکیا ل سالین (1925-1926)، نزیگی (206) گوند ویرانکرن، هه‌روه‌سا (8758) هزار خانبی هاتنه سوتن و (15) هزار زارۆک و ژن هاتنه گوشتن. بۆ پتر پێژانینان بنێره: م.أ.هسرتیان، المصدر السابق، ص 140-142.
- (104) ودیع جویده، المصدر السابق، ص 491.
- (105) م.س.لازاریف وآخرون، المصدر السابق، ص 221.
- (106) Ahmet Süreyya Örguevren, Eyni Eser, S.128.
- (107) محمود الدر، القضييه الكردية، الطبعة الثانية، بیروت، 1966، ص 104.
- (108) د.حامد محمود عیسی، المشکلة الكردية في الشرق الاوسط منذ بدايتها حتى سنة 1991م، 1992، ص 265؛ د.بله‌ج شیرکو، المصدر السابق، ص 87-88.
- (109) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 112.
- (110) Cemalettin Canlı ve Halil İbrahim Uçak, Eyni Eser, S.259;
- نه‌که‌رم جه‌میل پاشا، ژنده‌ری به‌ری، ل 51.
- (111) مالباتا جه‌میل پاشایی بۆ ئیکه‌م جار ل سالا 1926ئ هاتیه دویکرن، ل سالا 1936ئ پشقی سه‌ره‌لدانا دئرسئ بۆ جارا دووین هاتیه دویکرن. بۆ پتر پێژانینان بنێره: مالمیسانج، المصدر السابق، ص 111-108.
- (112) بۆردۆ: باژیره‌کن ب سه‌ر پارێزگه‌ها قۆنیا فه‌یه، دگه‌قئته باشوورئ رۆژنآفای تورکیا.
- (113) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 112.
- (114) مالمیسانج، المصدر السابق، ص 108.
- (115) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 113.
- (116) المصدر نفسه.
- (117) روهات آلاکوم، خویبون و ثوره‌ آگری، مراجعة: شکور مصطفی، بیروت، 1999، ص 20 و ما بعدها.
- (118) زنار سلوپی، المصدر السابق، ص 124.

قدري جميل باشا و الحركات السياسية الكوردية في الدولة التركية (1923-1929)

الخلاصة

خصص هذا البحث للحديث عن حياة ودور قدري جميل باشا السياسي والثقافي، حيث يعد من الشخصيات الكوردية التي لعب دوراً بارزاً في الحركة التحررية الكوردية الحديثة في جميع اجزاء كوردستان، خاصة شمال وغرب كوردستان، ونظراً لعدم كتابة بحوث علمية عن حياته ودوره السياسي والثقافي، تم اختياره عنواناً لهذا البحث. في هذا البحث طرحت مجموعة من الأسئلة فيما يخص موقف قدري جميل باشا ودوره في الحركة السياسية الكوردية، منها علاقة قدري جميل باشا بجمعية آزادي وانتفاضة الشيخ سعيد پيران عام 1925، التي على اثرها حكم على قدري جميل باشا من قبل محكمة الاستقلال الشرقية، بابعاده مع عائلته لخارج دياربكر ونزوحه الى غرب كوردستان. تم اتباع منهج البحث التاريخي من خلال جمع المعلومات من المصادر المتعلقة بموضوع البحث، والتعامل معها بدقة و حذر على أساس التحليل قدر الامكان.

الكلمات الدالة: قدري جميل باشا، جمعية آزادي، انتفاضة شيخ سعيد پيران، محكمة الاستقلال الشرقية.

QADRI CEMIL PASA AND THE KURDISH POLITICAL MOVEMENT IN THE TURKISH STATE (1923-1929)

GALWAN KHALID AHMED and HOZAN SULAIMAN MIRKHAH

Dept. of History, College of Humanities, University of Dohuk, Kurdistan Region-Iraq

ABSTRACT

THIS STUDY'S IMPORTANCE IS IN THAT IT DISCUSSES THE ROLE OF QADRI CEMIL PASA, A KURDISH POLITICIAN AND A cultural figure in the Kurdish political movements within the modern Turkish state. Additionally, his tireless work in the Kurdish national movement. Despite being spied on, prisoned, and banned, Qadri Cemil Pasa added to his strength and determination for the Kurdish political and cultural movement.

This study raised several questions regarding Qadri Cemil Pasa's position and role in the Kurdish political movement, such as Qadri Cemil Pasa's relationship with the Azadi Society and the uprising of Sheikh Saeed Piran in 1925, which caused Qadri Cemil Pasa along with his family to be banned and taken out from Diyarbakir by the Eastern Independence Court.

The researchers of this study have adopted historical approaches and models by collecting data related to the subject and analyzing them carefully and accurately.

KEYWORDS: Qadri Cemil Pasa, Azadi Association, Intifada of Sheikh Saeed Piran, Eastern Independence Court.